

Weronika Wyduba✉

Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Poland

RECENZJA MONOGRAFII „CIAĞŁOŚĆ I ZMIANA. STO LAT ROZWOJU POLSKIEJ WSI”

Monografia „Ciągłość i zmiana. Sto lat rozwoju polskiej wsi” jest pracą zbiorową przygotowaną przez 46 autorów pod redakcją naukową Marii Halamskiej, Moniki Stanny oraz Jerzego Wilkina, recenzowaną przez dziewięciu wybitnej klasy naukowców. Rozprawa liczy 1255 stron, w tym wiele stron bibliografii, co może świadczyć o licznych źródłach cytowań innych znakomitych naukowców. Monografia została sfinansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego „DIALOG” pt. „Ciągłość i zmiana – sto lat rozwoju wsi i rolnictwa Polski. Współpraca interdyscyplinarna nauk humanistycznych i społecznych na rzecz dialogu środowiskowego” w latach 2017–2019. Partnerem w projekcie był Główny Urząd Statystyczny. Ponadto wsparcia udzielili: Fundacja Wspomagania Wsi, Polsko-Amerykańska Fundacja Wolności w ramach programu „Wspieranie Organizacji Pozarządowych”, Bank BGŻ BNP Paribas SA., Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, Polskie Wydawnictwo Rolnicze oraz Bioagra SA.

Recenzowana książka składa się z dwóch tomów, 38 rozdziałów, w których została zawarta większość analiz wykonanych w ramach projektów. Podzielono ją na osiem części tematycznych, obejmujących kwestie o ogromnym znaczeniu dla rozwoju wsi w okresie stu lat od odzyskania przez Polskę niepodległości, takie jak: ludność, jej struktura i warunki bytu, społeczności wiejskie i instytucje, kultura wiejska, kultura chłopska, wieś i polityka,

Ciągłość i zmiana. Sto lat rozwoju polskiej wsi. Tom 1 i 2 Warszawa 2019, 1260 s. Wydawca: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN. Partner wydawniczy: Wydawnictwo Naukowe Scholar Spółka z o.o. ISBN 978-83-7383-998-4
Źródło: <http://www.irwirpan.waw.pl/631/publikacje/ciaglosc-i-zmiana-sto-lat-rozwoju-polskiej-wsi>.

✉mgr Weronika Wyduba, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk, ul. Nowy Świat 72, 00-001 Warszawa, Poland, e-mail: wwyduba@irwirpan.waw.pl

przestrzeń wiejska, ziemia rolnictwo i działalność pozarolnicza, instytucje gospodarcze i zmiany instytucjonalne, Przybyszew – ciągłość i zmiana.

Publikację rozpoczyna wprowadzenie przedstawiające inspirację do przygotowania monografii oraz wskazujące cel projektu badawczego realizowanego w Instytucie Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN. Redaktorzy zwracają uwagę, że sto lat to długi okres, który pozwala ukazać trwanie i zmiany wiejskiej rzeczywistości w Polsce. Ważną cechą, zdaniem redaktorów opracowania, jest pokazanie różnorodności obszarów wiejskich i rolnictwa, w tym: warunków rozwoju, przestrzennego zagospodarowania, kultury i tradycji, struktur wiejskich i wielu innych. Przedmiotem analizy zawartych w dziele opracowań jest dynamika wielu zjawisk, struktur i procesów, które miały miejsce w ciągu stulecia 1918–2018. Opracowanie ma więc charakter historyczny, przy założeniu zmieniającej się szybciej lub wolniej rzeczywistości.

Rozdział autorstwa Cecylii Leszczyńskiej *Wieś powłaszczeniowa* stanowi syntetyczny bilans uwłaszczeń minionego stulecia, który z ekonomicznego punktu widzenia kształtuje się pozytywnie. Autorka korzystała z dorobku polskich i zagranicznych naukowców, cytując m.in. słowa premiera Wincentego Witosa o pozostawianiu w pamięci i świadomości chłopów historycznie zadawnionych krzywd. Bibliografia składająca się z 57 pozycji literaturowych wskazuje, że autorka dokonała dokładnego przeglądu literaturowego.

Pierwsza część monografii została przygotowana przez dziewięciu autorów, którzy w sześciu rozdziałach przedstawili opis zmian w okresie 100 lat niepodległości w zakresie struktury i warunków bytu ludności wiejskiej. Mimo wielu koniecznych uproszczeń autorzy ukazali tendencje i prawidłowości w zakresie analizowanych kwestii. Adam Czarnecki w swoich rozważaniach na temat urbanizacji kraju przedstawił jej etapy, wskazując, że przez większą część ostatniego stulecia była nadrzędnym procesem przestrzennym. Izasław Frenkel, Andrzej Rosner oraz Monika Stanny podjęli temat kształtowania się populacji ludności wiejskiej, zwracając uwagę na problem przesunięć granic państwa, ukazując ruch naturalny ludności, strukturę ludności według wieku i płci oraz zróżnicowania regionalne zjawisk demograficznych. Przedstawione w rozdziale liczne mapy i wykresy w przejrzysty sposób obrazują zmiany zachodzące na przestrzeni minionego stulecia. Kolejny tekst autorstwa Andrzeja Rosnera i Moniki Stanny dotyczy przemian struktury społeczno-zawodowej ludności wiejskiej. Autorzy przedstawili zmiany

w strukturze wykształcenia oraz kształtowanie się zasobów pracy. Główny wniosek z analizy dostępnych danych pozwolił na stwierdzenie, że jakość życia na polskiej wsi zmieniła się na lepsze. Konrad Czapiewski i Krzysztof Janc ukazali w swoim rozdziale proces wychodzenia z analfabetyzmu, wykazując, że w XX w. nastąpiła powszechna skolaryzacja. Na osi diachronicznej opracowanej przez autorów przedstawiono w uproszczony sposób całość kształt procesów związanych z wiedzą i wykształceniem na polskiej wsi w okresie stu lat. Sławomir Kalinowski podjął ważny temat, jakim jest wiejska bieda, ukazując determinanty wiejskiego ubóstwa od zaborów do czasu III Rzeczypospolitej. W swoim opracowaniu problematykę tę potraktował w szerokiej perspektywie ubóstwa dochodowego, konsumpcyjnego i subiektywnego. Maria Halamska i Dominika Zwęglińska-Gałecka przedstawiły przemiany od wsi chłopskiej do robotniczej. Autorki w swoich rozważaniach wskazały na typowe i specyficzne zmiany w strukturze społeczno-zawodowej polskiej wsi.

W drugiej części pt. *Spoleczności wiejskie i ich instytucje* zaprezentowano w historycznej perspektywie wiele instytucji kluczowych dla społeczności wiejskiej. Zaletą tej części opracowania jest syntetyczny opis różnych instytucjonalnych wymiarów wiejskiego życia. Maria Wieruszewska w swoich rozważaniach przedstawiła charakterystykę nie stanu, lecz dynamicznego procesu przemian społeczności wiejskiej. Analizując społeczność wiejską jako szczególną postać więzi o charakterze obiektywno-subiektywnym, zacytowała pracę Pawła Rybickiego, podkreślając jednak, że jednoznaczne definiowanie „społeczności wiejskiej” spotykało się z powszechną krytyką. W dalszej części, w której opisuje kontekst transformacji ustrojowej po 1989 roku, autorka trafnie powołuje się na słowa Andrzeja Mencwela, który stwierdził, że w dziejach ludzkości najwyższą cenę za kolejną „transformację” zapłacili chłopci. W kolejnym rozdziale tej części monografii sytuację kobiet opisała Sylwia Michalska, ukazując rodzinę wiejską w genderowej perspektywie. Autorka opisując zmiany na przestrzeni stulecia, wskazała na fakt, że zupełnie zmieniło się miejsce i znaczenie kobiet w społeczeństwie, jednak w wiejskich społecznościach nadal większą uwagę przywiązuje się do funkcji kobiety jako partnerki i matki oraz do nierozzerwalności małżeństwa. Autorka trafnie zauważyła, że kobietom wiejskim trudno jest wykraczać poza ich tradycyjne role w społeczeństwie. Krzysztof Gorlach i Zbigniew Drąg podjęli próbę opisu gospodarstwa rolnego w procesie przemian od gospodarstwa chłopskiego do przedsiębiorstwa rodzinnego. Autorzy cytowali słowa profesora

Mencwela, który przyjął rok 2004 jako historyczny koniec tradycyjnego chłopskiego gospodarstwa rolnego. Zaletą opracowania jest ostrożne podejście do tego stwierdzenia, bowiem często wynika ono z przekonania o dominacji ludności miejskiej nad wiejską. Na podstawie analizy danych GUS można jednak wysnuć wniosek, że zwiększył się odsetek ludności wiejskiej. W dalszej części tego rozdziału rozważania na temat zmian wiejskich parafii katolickich podjął Wojciech Sadłoń, który opracował oś diachroniczną dotyczącą przemian Kościoła katolickiego. W podsumowaniu porównał instytucję parafii katolickiej do zwierciadła, w którym odbija się oblicze polskiej wsi i wiejskiej kultury. Obrazem wiejskiej szkoły jako moderatora zmian systemowych zajął się Jarosław Domalewski, wskazując na ważny aspekt wyznaczania przez państwo pewnych ról i zadań systemowi edukacji na wsi. Kolejną ważną instytucję, jaką są wiejskie organizacje społeczne, w swoim opracowaniu scharakteryzowali Ryszard Kamiński i Anna Sitek. Autorzy wyciągnęli wniosek, że na działalność wiejskich organizacji znaczny wpływ miały zmiany w strukturze społeczności wiejskiej. Na wsi nadal funkcjonują tradycyjne organizacje takie jak Ochotnicze Straże Pożarne, koła gospodyń wiejskich oraz rady sołeckie. Autorzy słusznie zauważyli, że nowe organizacje nie są opozycją dla tych tradycyjnych, co więcej wpisują się one w istniejący układ instytucjonalny i w pewien sposób go uzupełniają. Ostatni w tej części proces opisuje Konrad Burdyka w rozdziale pt. *Od pastwiska do orlika – proces usportowienia polskiej wsi*. Podjęta przez autora prekursorska na gruncie polskiej socjologii tematyka wpisuje się w szereg rozważań dotyczących prorozwojowych inklinacji kultury fizycznej prowadzonych przez badaczy zachodnich.

Trzecia część monografii wprowadza w temat kultury wiejskiej i chłopskiej. Przedstawione teksty w różny sposób ukazały niejednoznaczną problematykę kultury polskiej wsi. Izabella Bukraba-Rylska podjęła temat kultury wsi w kontekście lokalnym, narodowym i globalnym, tworząc oś diachroniczną obrazującą relację kultura narodowa – kultura ludowa. Wieś w opinii autorki nie jest tylko biernym odbiorcą kultury, potrafi bowiem stosownie przekształcać treści pochodzące z zewnątrz. Wiesław Myśliwski podjął temat kresu kultury chłopskiej w 2004 roku, pisząc artykuł do *Gazety Wyborczej*. Za zgodą autora dokonano przedruku z zachowaniem oryginalnej redakcji. Jest to ważny aspekt z punktu widzenia stu lat przemian, dlatego decyzja o umieszczeniu tekstu była trafna. Duży plus monografii to publikacja rozdziału autorstwa Andrzeja Mencwela, którego słowa kilku autorów cytowało

w swoich rozważaniach. Przygotowany przez niego rozdział jest kontynuacją tematu kultury chłopskiej. Profesor w swoich rozważaniach podkreślił, że uniwersalne gospodarstwo rodzinne przestało dominować w rolnictwie, a co za tym idzie – nastąpił kres kultury chłopskiej.

Refleksję antropologiczną na temat polskiej wsi wobec katolicyzmu w kolejnym rozdziale przedstawił Stanisław Obirek, który zastanawiał się, w jaki sposób badać religijność. Autor opisując wspomnienia z dzieciństwa, w opracowaniu wykorzystał prywatną fotografię. Jest to niewątpliwie cenny opis, ukazujący użycie pamięci w szerszym kontekście, jako przykładu pamiętania w dużym stopniu dzięki rytuałom kościelnym i zapominania poprzez wyrzucanie z pamięci faktów niezwiązanych bezpośrednio ze wspólnotą rodzinną. Małgorzata Gelo-Kluczyńska w rozdziale pt. *Amatorski teatr ludowy – miejsce przechowania wiejskich tradycji i obrzędów* podjęła ważny temat, bowiem brakuje opracowań poświęconych tej kwestii. Autorka podkreśliła rolę Jędrzeja Cierniaka, który miał ogromny wpływ na rozwój teatru ludowego na wsi.

Ostatnia z części zamieszczonych w tomie pierwszym dotyczy zagadnień związanych z chłopskim ruchem i protestami rolniczymi. Swoje rozważania przedstawili Grzegorz Foryś, Tomasz Kozłowski i Jan Ołaszek, Fryderyk Zalewski oraz Andrzej P. Piasecki wraz z Arkadiuszem Ptakiem.

Drugi tom monografii rozpoczyna się od rozważań na temat przestrzeni wiejskiej. Pięciu autorów kompleksowo przedstawiło stuletni okres rozwoju wsi w zakresie struktury osadnictwa oraz rozwoju infrastruktury technicznej. Tomasz Figlus w rozdziale pt. *Przemiany struktur przestrzennych osadnictwa wiejskiego* podkreślił, że osadnictwo wiejskie przeszło ogromną metamorfozę z uwagi na uwarunkowania prawno-polityczne, gospodarcze i kulturowe. Autor trafnie zauważył, że w analizowanym okresie zasadniczą rolę odegrały radykalne zmiany terytorialne i związane z nimi ruchy ludnościowe. Jerzy Bański próbował ustalić, jakie było miejsce obszarów wiejskich w planowaniu przestrzennym w ciągu ostatniego stulecia. Według niego w Polsce dopracowano wiele interesujących koncepcji rozwoju przestrzennego. Autor bardzo szczegółowo przeanalizował dostępne źródła dane i wyróżnił cztery najważniejsze pod tym kątem okresy. Ważną kwestię w swoim rozdziale podjęli również Łukasz Komorowski i Monika Stanny, którzy prześledzili zmiany w wyposażeniu polskiej wsi w wodę, prąd i telefon. Słusznie zauważyli, że postęp nie przebiegał równomiernie, a takie same zmiany w wyposażeniu wsi w infrastrukturę techniczną

prawdopodobnie zaszyby w każdym uwarunkowaniach politycznych z opóźnieniem kilkudziesięciu lat w stosunku do państw Europy Zachodniej. Katarzyna Bańkowska podjęła się tematu ochrony środowiska naturalnego. Autorka zauważyła pewną ciągłość w samej potrzebie dbania o przyrodę, która jest dobrem wspólnym, pomimo że zmianom podlegają okoliczności tego procesu.

Kolejna recenzowana część niewątpliwie uzupełnia istniejącą w piśmiennictwie lukę dotyczącą ziemi, rolnictwa i działalności pozarolniczej, czyli szeroko rozumianej ekonomii agrarnej. Jerzy Wilkin w swoich rozważaniach poruszył kwestie zarówno teoretyczne, jak i metodologiczne związane z ewolucją znaczenia ziemi dla wsi. W podsumowaniu podkreślił, że polska wieś w dalszym ciągu czeka na zrównoważone i racjonalne zagospodarowanie oraz dowartościowanie w świadomości społeczeństwa. Z kolei Józef Stanisław Zegar przedstawił w przestrzeni społeczno-ekonomicznej Polski rolnictwo, które na przestrzeni stulecia przeszło ogromne przeobrażenia. Wynikało to głównie z szybszego rozwoju sektorów pozarolniczych i transformacji samego rolnictwa. Błażej Jendrzejewski poruszył zagadnienie dotyczące lasów w Polsce, które niewątpliwie odgrywały ważną rolę w całej gospodarce wsi. Według autora znaczenie poszczególnych funkcji lasów zmieniało się wraz ze zmianami społeczno-gospodarskimi kraju lub regionu. Krystian Heffner podjął się opisu zmian, które miały miejsce w pozarolniczej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich. Autor słusznie zauważył, że podejmowanie pozarolniczej działalności jest charakterystyczną cechą wsi, nie tylko polskiej. Ostatni z tekstów w omawianej części autorstwa Vitaliya Krupina dotyczy handlu zagranicznego artykułami rolno-spożywczymi. Jest to ważny temat, bowiem po odzyskaniu niepodległości konieczne było zbudowanie od podstaw dyplomacji z sąsiadującymi krajami. Zdobyte doświadczenie i zaistnienie na globalnym rynku dzięki wyróżniającej się produkcji, jak trafnie zauważył autor, jest odzwierciedleniem ciągłości rozwoju handlu zagranicznego Polski.

Trzecia, przedostatnia część monografii stanowi uporządkowaną prezentację funkcjonowania na przestrzeni lat podstawowych instytucji wspierających rozwój rolnictwa w Polsce. Marta Błąd opisała reformy rolne Polski odrodzonej, które były kamieniem milowym w dziejach rolnictwa w dwudziestoleciu międzywojennym, z kolei Mirosław Drygas oraz Iwona Nurzyńska przedstawili uwarunkowania zmian i budowę systemu instytucjonalnego otoczenia wsi i rolnictwa. Autorzy podkreślili, że każda z wymienionych w opracowaniu instytucji odegrała ważną

rolę w trudnym procesie restrukturyzacji i modernizacji wsi oraz rolnictwa. Ważny z punktu widzenia przemian na przestrzeni stu lat od odzyskania niepodległości przez Polskę jest temat dotyczący ubezpieczenia społecznego rolników, który w swoim opracowaniu poruszył Wiesław Koczur. Ostatni z rozdziałów tej części monografii autorstwa Jakuba Jasińskiego dotyczy ewolucji systemu doradztwa i wsparcia badawczego rolnictwa. Analiza przemian instytucjonalnych w podanym zakresie wykazała, że w dalszym ciągu nie wykształcił się właściwy model doradztwa, który odpowiadałby rzeczywistym potrzebom rozwoju polskiej wsi. Zatem opracowania tego typu są niezwykle cennym źródłem wiedzy dla osób, które aktualnie zajmują się doradztwem i wsparciem badawczym rolnictwa.

Ostatnią z części poświęcono wsi Przybyszew. Marek Kłodziński przedstawił interesujące opracowanie na temat zmieniającego się obrazu konkretnej wsi. W rozdziale umieszczono mnóstwo pięknych fotografii autorstwa prof. Kłodzińskiego, które oprócz opisu stanowią cenne źródło wiedzy na temat przemian zmieniających się form wielofunkcyjności.

Zwienieczeniem dzieła przygotowanego w Instytucie Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN jest przedstawienie sylwetki wszystkich twórców monografii. Biogramy zawierają zdjęcia oraz krótki opis tematyki badań podejmowanych przez poszczególnych autorów.

Podsumowując niniejszą recenzję, należy podkreślić, że poruszana w monografii tematyka dotyczy ważnych zjawisk, które zachodziły na polskiej wsi w ciągu stu lat od odzyskania przez Polskę niepodległości. Autorzy umiejętnie połączyli wątek teoretyczny z wynikami badań empirycznych. Monografia stanowi swoiste kompendium wiedzy na temat przemian na polskiej wsi, dlatego uważam, że książka bez wątpienia wzbudzi zainteresowanie dużego grona czytelników. Wzbogacenie swojej biblioteki o tę pozycję wydawniczą pozwoli zrozumieć, jak zmieniała się polska wieś na przestrzeni stu lat od odzyskania przez Polskę niepodległości.

Monografia bez wątpienia wzbudzi zainteresowanie czytelników, ponieważ napisana jest przystępnym językiem, który zachęca do lektury, a jej wielowątkowość pozwoli znaleźć odbiorców wśród wszystkich zainteresowanych problematyką wsi i rolnictwa. Ważnym elementem skłaniającym do nabycia monografii jest różnorodność artykułów, na którą składają się warunki rozwoju, zagospodarowania przestrzennego tradycji kulturowych, struktur społecznych oraz sytuacji ekonomiczno-społecznej w perspektywie 100 lat niepodległej Polski.